

contra-dictions.

Отримано: 14.09.2015 р.

УДК 94 (4-15) «1858/1859»:
[338/48-6:001/891] Фортинський

Сергій Лиман

**Ф. Я. ФОРТИНСЬКИЙ У ФРАНЦІЇ: З ІСТОРІЇ ЙОГО
ЗАРУБІЖНОЇ ПОДОРОЖІ 1874–1876 рр.**

Сергій Лиман. Ф. Я. Фортинський у Франції: з історії його зарубіжної подорожі 1874–1876 рр. Розглядається наукове відрядження доцента Київського університету Св. Володимира Ф. Я. Фортинського до Франції в контексті історії медієвістики та туризму. Підкреслюється, що ця подорож (1874–1876 рр.) була здійснена на етапі зародження вітчизняного наукового туризму. Воно сприяло становленню Ф. Я. Фортинського як вченого і широкого впровадження ним в навчальний процес практичних занять.

Ключові слова: Ф. Я. Фортинський, Франція, історія, Середні віки, туризм.

Сергей Лиман. Ф. Я. Фортинский во Франции: с истории его заграничного путешествия 1874–1876 рр. Рассматривается научная командировка доцента Киевского университета Св. Владимира Ф. Я. Фортинского во Францию в контексте истории медиевистики и туризма. Подчеркивается, что это путешествие (1874–1876 гг.) было осуществлено на этапе зарождения отечественного научного туризма. Оно способствовала становлению Ф. Я. Фортинского как учёного и широкому внедрению им в учебный процесс практических занятий.

Ключевые слова: Ф. Я. Фортинский, Франция, история, Средние века, туризм.

Історія вітчизняної науки й вітчизняного туризму в ХІХ ст. були тісно пов'язані одна з одною. Закордонні наукові відрядження з епохи Олександра ІІ стали, з одного боку, частиною системи підготовки кадрів молодих учених Російської імперії, а з іншого, перетворилися на особливий вид туризму – науковий туризм. Такі відрядження не тільки відкривали перед вітчизняним ученими нові можливості оволодіти методикою викладання і наукових досліджень в закордонних університетах, але й дозволяли побачити унікальні пам'ятки культури і мистецтва, що привертають в наш час мільйони туристів різних країн. При цьому особливе місце в маршрутах учених другої половини ХІХ ст. посідала Франція, якій зараз належить незаперечна першість в списку країн, найбільш популярних для туристів¹.

У 1874–1876 рр. в таке відрядження вирушив доцент (згодом професор) університету Св. Володимира в Києві Ф. Я. Фортинський. Йому судилося стати провідним медієвістом цього університету останньої чверті XIX ст. Наукові успіхи Ф. Я. Фортинського багато в чому були результатом його дворічної закордонної подорожі: знайомством з провідними вченими, відвідуванням їхніх занять, запозиченням передового досвіду викладання та наукових досліджень.

Внесок Ф. Я. Фортинського у вітчизняну медієвістику визнавався і в радянській², і в сучасній українській науці³. В історіографії розглядалися, як правило, праці Ф. Я. Фортинський з германістики⁴, слов'янознавства⁵, слов'янонімецьких відносин⁶. Окрема публікація Н. Г. Подалая присвячена основним віхам усієї творчості вченого⁷. Виклад історіософських поглядів Ф. Я. Фортинського став частиною узагальнюючих монографій С. П. Стельмаха⁸ і В. А. Потульницького⁹. Проте у науці немає окремої публікації, присвяченій аналізу закордонного наукового відрядження Ф. Я. Фортинського в 1874–1876 рр. Таким чином, мета статті – розглянути подорож Ф. Я. Фортинського до Франції в контексті історії медієвістики та туризму і з'ясувати значення цієї подорожі для подальшої науково-педагогічної діяльності вченого.

Федір Якович Фортинський народився в 1846 р. в с. Шост'ї, Касимівського повіту Рязанської губернії. Син священника, він навчався в Рязанському духовному училищі та Рязанській духовній семінарії, проте надалі по стопах батька не пішов. Майбутній вчений пов'язав свою долю з історико-філологічним факультетом Санкт-Петербурзького університету, який закінчив у 1869 році. Учень знаменитих вітчизняних дослідників І. І. Срезневського, В. І. Ламанського, В. В. Бауера, В. Г. Васильєвського, він отримав срібну медаль за студентське твір «Про значення слова «діми» у візантійського історика VI ст. Прокопія» і був залишений в університеті на кафедрі загальної історії. У 1869–1872 рр. Ф. Я. Фортинський - університетський стипендіат для приготування до професорського звання і водночас викладач історії та російської мови в Санкт-Петербурзькому піхотному юнкерському училищі. За ці три роки копіткою роботи він написав і захистив магістерську дисертацію «Титмар Мерзебурзький та його хроніка» (1872)¹⁰.

24 травня 1872 р. історико-філологічний факультет університету Св. Володимира в Києві на своєму засіданні одноголосно проголосував за обрання магістра Ф. Я. Фортинського доцентом кафедри загальної історії¹¹. Через тиждень аналогічне рішення дев'ятнадцятьма голосами проти двох прийняла і університетський Рада¹². З цього часу рівно на 30 років, до самої його смерті в 1902 р. науково-педагогічна діяльність Ф. Я. Фортинського буде пов'язана виключно з університетом Св. Володимира.

Як медієвіст Ф. Я. Фортинський викладав в університеті історію Середніх віків. Проте його подальше професійне й кадрове зростання як вченого і викладача цього курсу багато в чому залежало від можливості здійснити наукове відрядження. Заборонені ще Миколою II у зв'язку з європейськими революціями 1848–1849 рр., вони були відновлені в 1855 р. Олександром II¹³. Згідно міністер-

ських правил, такі відрядження зазвичай тривали два роки і здійснювалися за державний рахунок. За рішенням міністра, Ф. Я. Фортинський отримував додаткову, «з коштів міністерства народної освіти суму (400 руб. на рік)», що становило з його доцентським грошовим окладом 1600 рублів на рік¹⁴. Рада університету проголосував за це рішення майже одногосно¹⁵.

Перед початком дворічного відрядження, яке починалася з 16 січня 1874 р., Ф. Я. Фортинський отримав інструкцію з чотирьох пунктів;

«1). п. Фортинський відряджається в Німеччину, Францію, Італію та інші держави Західної Європи для ознайомлення зі способами викладання загальної історії в закордонних університетах та історичних семінаріях.

2). З університетів п. Фортинський повинен переважно відвідати Берлінський, Лейпцизький, Геттінгенський та *école des chartes* в Парижі.

3). Відвідуючи університети, п. Фортинський повинен звернути увагу на допоміжні вчені установи, особливо на музеї стародавності.

4). Звіти про своїх заняттях п. Фортинський зобов'язаний представляти в Міністерство народної освіти в зазначені ним терміни»¹⁶.

Одним з таких звітів Ф. Я. Фортинського стала публікація «Історичні заняття в *École des chartes* і в *École des hautes études* в Парижі». Ф. Я. Фортинський залишався в першу чергу германістом і фахівцем зі слов'яно-німецьких відносин, проте він високо цінував науково-педагогічні здобутки французьких професорів. Він вважав, наприклад, що у відомій паризькій Школі хартій, «справа поставлена набагато раціональніше і систематичніше, ніж в історичних семінаріях при Геттінгенському університеті»¹⁷. Діяльність Школи хартій, відкритої в 1822 р. за розпорядженням міністра народної освіти Франції, відомого дослідника європейського Середньовіччя Ф. Гізо, була невіддільна від успіхів французької медієвістики. Це було пов'язано як з особливостями викладання в ній навчальних дисциплін, так і з науковими інтересами викладачів.

Мета Школи хартій, як вірно розумів її сам Ф. Я. Фортинський, – «приготувати вчених бібліотекарів та архівістів, які не були б простими хранителями доручених ним скарбів, але вміли б або самі користуватися ними для науки, або, принаймні, привести їх в таке положення, щоб кожен учений дослідник міг легко знайти все те, над чим він має намір працювати»¹⁸. При цьому «найдорогоцінніший матеріал в цьому випадку представляють всякого роду писемні пам'ятки: грамоти, акти, рукописи всіляких творів»¹⁹.

Ф. Я. Фортинський у своєму звіті докладно охарактеризував особливості навчального процесу в Школі хартій. Навчання продовжувалося тут три роки, а багато дисциплін так чи інакше були пов'язані зі спеціальністю самого Ф. Я. Фортинського – історією Середніх віків. Так, наприклад, палеографію на першому курсі викладав Леон Готьє, фахівець зі середньовічного французького епосу, відомий своїм виданням «Пісні про Роланда»²⁰.

Якщо в університетах Російської імперії чи не єдиною формою проведення занять з історії Середніх віків до середини 1870-х рр. залишалася лекція²¹, то «суто практичний» курс Л. Готьє відразу привернув увагу Ф. Я. Фортинського.

«Він прямо дав в руки студентів знімки з грамот XI століття, ... і змусив їх читати під своїм керівництвом», після чого приступав зі студентами до їх аналізу²². Згодом Л. Готьє додавав до грамот латинською мовою грамоти давньофранцузькою і провансальською мовами й знімки з рукописів середньовічних поетичних і прозових творів»²³. Така ефективна організація навчального процесу, як зазначав Ф. Я. Фортинський, дозволяла студентам протягом всього одного навчального року навчитися читати середньовічні джерела до XVI століття включно²⁴. Проте відзначаючи сильні сторони методу Л. Готьє, київський вчений вказував і на недоліки його викладання. За його словами, Л. Готьє на своїх заняттях «давав і відзначав факти, не піклуючись ні про їх походження, ні про зв'язок, ні про значення в ряді інших. Перераховуючи, наприклад, з приводу слова *servicia*, різні форми панщини, він і не думав зупинитися на питанні про походження кріпосних відносин в їх поступової видозміні в середні віки. Він стосувався лише тих сторін середньовічного побуту, на які натрапляв випадково»²⁵.

Привести в певну систему і «поповнити масу філологічних фактів, що накопичилися у них при читанні грамот Л. Готьє» студенти, за словами Ф. Я. Фортинського, могли на заняттях з історії романських діалектів. Ці заняття проводив відомий фахівець, автор праць, присвячених пам'яткам середньовічної літератури П. Мейер. На заняттях з історії романських діалектів П. Мейер вивчав зі студентами знімки з джерел, написаних народною мовою²⁶.

Важливе місце в системі підготовки фахівців у Школі хартій відводилося курсу дипломатики. В університетах Російської імперії, зокрема, в Харківському, цей курс читався в першій третині XIX ст.²⁷. Проте до початку науково-педагогічної діяльності Ф. Я. Фортинського в університетах Києва, Харкова, Одеси дипломатики вже не викладалася. У Школі хартій цей курс читав Малатрі, автор робіт, присвячених джерелам з історії папства і хрестових походів. Як медієвіст Ф. Я. Фортинський особливо виділяв, що в курсі Малатрі перераховувалися в систематичному порядку «всі види обережності», які вживалися в Середні віки проти підробки документів²⁸.

Відомим французьким медієвістом був і викладач історії політичних і адміністративних установ Е. Бутарік. Автор робіт про Філіпа IV Красивого, військової організації в Середні віки і видавець актів парламенту 1254–1299 рр., він розглядав на заняттях зі студентами декілька джерел. Серед них – «Капітулярій про маєтки», заповіт Філіпа II Августа, один із судових ордонансів Людовика IX Святого. Іноді на своїх заняттях Е. Бутарік приносив видання грамот і змушував студентів після прочитання визначити, до якої категорії адміністративних або судових актів вони належать. Проте, на думку Ф. Я. Фортинського, «в подібних читаннях грамот не було певної системи», внаслідок чого вони іноді здавалися йому зайвими²⁹.

Якщо предмети перших двох курсів Ф. Я. Фортинський зараховував до категорії «практичних», то предмети третього курсу – історія права в Середні віки та археологія – відрізнялися «суто теоретичним характером»³⁰. При цьому, наприклад, Ж. Тардіф читав, за словами Ф. Я. Фортинського, замість істо-

рії середньовічного права «історію середньовічної судової процедури» і «порівняно мало говорив про процедуру часу Меровінгів і Каролінгів»³¹.

Директором Школи хартій і лектором курсу археології в середині 1870-х рр. був відомий медієвіст Ж. Кішера, автор кількох монографій, присвячених Жанні д'Арк³². «Кішера, – зазначав Ф. Я. Фортинський, – чи не єдиний відомий мені французький професор, який не любить даремно витратити слова, з його лекції фрази не викинеш»³³. Французька професура традиційно звертала на себе увагу вітчизняних мандрівників приголомшливими ораторськими здібностями при відсутності глибини викладу, властивої, наприклад, німецьким професорам. На думку Ф. Я. Фортинського, «весь курс Кішера хилився до того, щоб вказати студентам, яким чином можна визначити давнину того або іншого речового пам'ятника»³⁴.

Високий рівень викладачів Школи хартій і особливості навчального процесу зумовили фундаментальну професійну підготовку її студентів. У них було достатньо часу на самостійну роботу після п'яти лекцій на тиждень на перших двох курсах і чотирьох на третьому. Для них був відкритий вільний доступ в усі архіви, музеї, бібліотеки Франції і, за висловом Ф. Я. Фортинського, ці студенти стають «кращими представниками сучасної французької історичної літератури»³⁵.

Незважаючи на високу оцінку рівня викладання в Школі хартій Ф. Я. Фортинський висловив й низку критичних зауважень. Бібліотека Школи хартій хоча і містила в собі «всі найважливіші збірки середньовічних пам'яток», але була бідна сучасною науковою літературою³⁶. «Дуже великими» пробілами Школи хартій, Ф. Я. Фортинський вважав, зокрема, те, що «серед предметів, що читаються в ній, не вистачає двох: історіографії середніх віків та середньовічної літератури»³⁷.

Іншим відомим навчальним закладом Франції, в якому готували кадри вчених-медієвістів, була Практична Школа вищих досліджень. Відкрита в 1868 р. вона займала кілька приміщень Сорбонни і, в цілому, будувалася на тих же принципах, що і Школа анналів – основою навчання оголошувалися практичні заняття. На ці вечірні заняття приходили студенти різних навчальних закладів, оскільки в Школі вищих досліджень не було студентів, що навчалися тільки в ній одній. Така організація викликала подив Ф. Я. Фортинський. Він навіть називав Практичну Школу «предивною установою», але в той же час визнавав, що вона частково заповнювала прогалини Школи хартій³⁸.

Під час свого відрядження Ф. Я. Фортинський відвідував у Школі вищих досліджень курси молодих медієвістів Г. Моно та А. Жірі, які згодом отримали європейську популярність. Автор праць з історії Меровінгів, Г. Моно робив на заняттях огляд джерел з історії Франції до XIII ст. й джерел з історії Третього хрестового походу. Учень відомого німецького джерелознавця Г. Вайца, Г. Моно проводив заняття за методикою свого вчителя. Так, за словами Ф. Я. Фортинського, на заняттях, присвячених джерелам з історії Третього хрестового походу, Г. Моно «відділив критику джерел від критики фактів і почав з першої»³⁹.

Інший медієвіст, вихованець Школи хартій, А. Жірі вивчав зі студентами історію виникнення комун на Півночі Франції. Спостерігаючи за його методикою викладанням, Ф. Я. Фортинський висловив думку про те, що «в самій критиці документів, фактів, видно одного з найталановитіших майбутніх представників французької історичної науки»⁴⁰. Прозорливі зауваження київського вченого збулися: А. Жірі став одним з найбільш видних медієвістів Франції останньої чверті XIX ст.⁴¹.

Досвід французьких вчених був використаний Ф. Я. Фортинським. Відразу після повернення з-за кордону, уже в 1876/1877 навчальному році, крім звичайних лекцій з історії Середніх віків київський вчений ввів до навчального процесу практичні заняття – «Огляд джерел історії середніх віків»⁴². Практичні заняття з історії Середньовіччя він проводив протягом всіх наступних років служби⁴³.

Після повернення з закордонного відрядження прискорилося професійне зростання Ф. Я. Фортинського. У 1877 р він захистив докторську дисертацію «Приморські вендські міста та їх вплив на утворення Ганзейського союзу до 1370 р.». Цей захист дозволила йому стати екстраординарним, а в 1878 р – ординарним професором кафедри загальної історії. У 1877–1887 рр. Ф. Я. Фортинський – секретар, в 1887–1890 рр. – декан історико-філологічного факультету, а в 1890–1902 рр. – ректор Університету Св. Володимира. Одночасно з цим в 1878–1888 рр. він був професором Київських вищих жіночих курсів⁴⁴.

Таким чином, відвідування Ф. Я. Фортинським Франції під час закордонного відрядження 1874–1876 рр. відіграло помітну роль у його становленні як викладача й вченого. Ця подорож здійснилася на етапі зародження вітчизняного наукового туризму, а звіт про неї є цінним джерелом для вивчення цього процесу. Ф. Я. Фортинський отримав досвід викладання різних дисциплін у провідних вищих навчальних закладах країни – в Школі хартій та Практичній школі вищих досліджень. Ці заняття здійснювали відомі французькі медієвісти – Ж. Кішера, Л. Готьє, Е. Бутарік, Ж. Тардіф, Г. Моно, А. Жірі. Французькі вчені мали істотний вплив на всю подальшу науково-педагогічну діяльність Ф. Я. Фортинського, якому судилося стати одним з найбільш помітних вітчизняних медієвістів останньої чверті XIX ст.

Примітки:

¹ Бойко О. В. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід / О. Бойко, І. Волкова, Г. Гапоненко та ін. За редакцією А. Ю. Парфіненка. – Х.: ХНУ, 2013. – С. 18.

² Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX вв. / В. П. Бузескул. – Л., 1929. – Ч. 1. – С. 115-117; Маркіна В. О. Розвиток медієвістики [в Київському університеті в 1834–1984 рр.] / В. О. Маркіна, Т. П. Брянцева, О. П. Крижанівський // Вісник Київського університету. – Сер.: Історія. – 1984. – Вип. 26. – С. 88.

³ Історичний факультет Київського національного університету (1834–2004) / Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. – К., 2004. – С. 157.

⁴ Гутнова Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. – М., 1985. – С. 306-307; Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х., 2009. – 243-247.

⁵ Копилов С. А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.) / С. А. Копилов. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 193-196, 211, 336, 344-345; Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. – М., 1988. – С. 232.

⁶ Рудь М. О. Професор Університету св. Володимира Ф. Я. Фортинський (1846–1902) і його праці з історії слов'яно-німецьких відносин у середні віки / М. О. Рудь // Вісник Київського університету. – Сер.: Історія. – 1998. – Вип. 38. – С. 18-24.

⁷ Подаляк Н. Науково-викладацька діяльність київського медієвіста Федора Яковича Фортинського / Н. Подаляк // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2002. – Вип. 15. – №1. – С. 55-57.

⁸ Стельмах С. П. Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. / С. П. Стельмах. – К., 1997. – С. 81, 91.

⁹ Потульніцький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. / В. А. Потульніцький – К., 2002. – С. 282, 285, 286.

¹⁰ Биографический словарь профессоров и преподавателей университета св. Владимира (1834–1884). – К., 1884. – С. 677; Вязигин А. С. Ф. Я. Фортинский / А. С. Вязигин. – Х., 1903. – С. 3; Подаляк Н. Науково-викладацька діяльність київського медієвіста Федора Яковича Фортинського. – С. 55; Формулярный список Ф. Я. Фортинского. – Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4822. – Арк. 80 зв.-82.

¹¹ Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 24 мая 1872 года г. // Университетские известия. – 1872. – № 8. – Отдел. 1. – С. 24.

¹² Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 31 мая 1872 года г. // Там само. – 1872. – № 8. – Отдел. 1. – С. 29.

¹³ Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – СПб., 1866. – Т. 2. – С. 994; Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – С. 46, 107.

¹⁴ Протоколы заседаний Совета императорского Университета Св. Владимира 18 января и 1 февраля 1874 г. // Университетские известия. – 1874. – № 3. – С. 5.

¹⁵ Там само. – С. 41.

¹⁶ Там само. – С. 34.

¹⁷ Фортинский Ф. Я. Исторические занятия в École des chartes и в École des hautes études в Париже / Ф. Я. Фортинский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1876. – №1. – Современная летопись. – С. 1.

¹⁸ Там само. – С. 3.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 4.

²¹ Наприклад, професор Харківського університету В. К. Надлер після декількох літ читання лекцій з історії Середніх віків провів в 1872–1873 н.р. практичні заняття. Див.: Обзорение преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1872–73 уч.г. – Х., 1872. – С. 5.

²² Фортинский Ф.Я. Названа праця. – С. 4-5.

²³ Там само. – С. 6.

²⁴ Там само. – С. 7.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 9.

²⁷ Див.: Паулович К. П. Конспект, или краткое обозрение дипломатики вообще / К. П. Паулович. – Х., 1829.

²⁸ Фортинский Ф.Я. Названа праця. – С. 9.

²⁹ Там само. – С. 11.

³⁰ Там само. – С. 12.

³¹ Там само.

³² Див.: Гутнова Е. В. Историография истории средних веков. – С. 159.

³³ Фортинский Ф.Я. Названа праця. – С. 13.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само. – С. 15.

³⁶ Там само. – С. 14.

³⁷ Там само. – С. 15.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само. – С. 16.

⁴⁰ Там само. – С. 17.

⁴¹ Гутнова Е. Названа праця. – С. 170.

⁴² Обзорение преподавания в Университете Святого Владимира во втором полугодии 1876–1877 учебного года // Университетские известия. – 1876. – №12. – Часть 1. Официальная. – С. 94.

⁴³ Лиман С. І. Медієвістика в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1880–1917): дис...канд. іст. наук. / С. І. Лиман. – Х., 1993. – С. 227.

⁴⁴ Формулярный список Ф. Я. Фортинского. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4822. – Арк. 86-98; Лиман С. І. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – С. 588-589.

Sergiy Lyman. F. Y. Fortynskiy in France: from the history of his foreign travel 1874–1876. We consider the scientific mission of associate professor of Kiev University

St. Vladimir F. Y. Fortynskiy to France in the context of the history of medieval studies and tourism. It is emphasized that the trip (1874–1876) was made on the stage of the birth of national scientific tourism. It contributed to the establishment of F. Y. Fortynskiy as a scientist and his wide implementation of workshops to the educational process

Key words: F. Y. Fortynskiy, France, History, Middle Ages, tourism.

Отримано: 17.10.2015 р.

УДК 070(09)(477.82)«XVIII-XIX»

Ірина Мілясевич

ЛІТЕРАТУРНІ ТА САТИРИЧНІ ЖУРНАЛИ ВОЛИНИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Ірина Мілясевич. Літературні та сатиричні журнали Волині періоду Російської імперії. Висвітлюється історія літературних та сатиричних періодичних видань Волині початку ХХ століття, аналізуються їх функціональні особливості, тематичний діапазон публікацій, редакторський склад, видавничі характеристики, процеси та фактори, що визначали закономірності розвитку.

Стаття написана на основі суцільного перегляду повних комплектів волинських періодичних видань, використання архівних документів та раритетних джерел.

Ключові слова: періодичні видання, Волинь, літературні та сатиричні журнали, історія, краєзнавство.

Ірина Мілясевич. Литературные и сатирические журналы Волини периода Российской империи. Изложена история литературных и сатирических периодических изданий Волини начала ХХ века, в частности литературно-научного журнала «Возрождение» (Кременец, 1906–1908), сатирической газеты «Кривое зеркало» (Ривне, 1910), журнала «Кременецкая искра» (Кременец, 1910–1914). Анализируются их функциональные особенности, тематический диапазон публикаций, редакторский состав, издательские характеристики, процессы и факторы, определяющие закономерности развития.

Статья написана на основе просмотра полных комплектов волинских периодических изданий, использования архивных документов и раритетных источников, из фондов библиотек и архивов не только Украины, но и России, в частности Российской национальной библиотеки, Библиотеки Российской АН и Российского государственного исторического архива.

Ключевые слова: периодические издания, Волинь, литературные и сатирические журналы, история, краеведение.